

VI. НАУКОВІ ЗАХОДИ

DOI 10.33294/2523-4234-2024-34-1-239-252

УДК 32:17.037:327.58 (477+73)Макогін

ORCID: 0000-0002-8963- 774X

Іван Сергійович Монолатій

Друг чи ворог УГКЦ? “Приватний шпигун” Яків Макогін та “церковні справи” 1930–1940-х років

4 квітня 2024 р. у Львівському музеї історії релігії відбувся семінар й Інституту релігієзнавства – філії Львівського музею історії релігії та Інституту українознавства ім. І. Крип'якевича НАНУ відділів нової історії України та української літератури. Гостем семінару був доктор політичних наук, професор кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, дійсний член НТШ (Історична комісія) Іван Монолатій. Організатор і модератор заходу – кандидат історичних наук Ірина Орлевич.

У своїй доповіді «Друг чи ворог УГКЦ? “Приватний шпигун” Яків Макогін та “церковні справи” 1930–1940-х років» проф. І. Монолатій розповів про американського військовика та інформатора американської спецслужби, уродженця Жовківщини Якова Макогона (1880–1956), власника Українських інформаційних бюро в міжвоєнній Європі, якому присвятив свою останню книжку «Макогін псевдо Розумовський. Уявлена українська людина» (Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2023. 448 с.).

Доповідач розкрив маловідомі факти з історії стеження в 1930–1940-х рр. американських розвідувальних органів (у контексті пошуку очільників і діячів «п'ятої» колони нацистів у США) за священнослужителями УГКЦ – єпископом Іваном Бучком та священником Олексієм Пелипенком, яких запідозрили у співпраці з нацистським режимом. Другий з них, о. О. Пелипенко, виявився співробітником кількох спецслужб у міжвоєнний період, у т. ч. й гестапо. Окремо науковець зупинився на взаєминах Я. Макогона та його дружини Сьюзен із митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким, торкнувшись теми їхньої комунікації у Львові протягом 1920–1930-х рр. Професор також проаналізував оцінку особи Я. Макогона ігуменом Улашківського монастиря о. Павлом Олінським, ЧСВВ, якого нині проголошено служою Божим.

Додатково І. Монолатій інформував про специфіку роботи над джерелами до своєї монографії, особливості співпраці з архівними установами України та зарубіжжя – у США, Канаді, Великій Британії, Франції, Швейцарії, Італії, Польщі.

Далі наводимо текст цього виступу:

Американець українського походження Яків Макогін досі залишається маловідомою фігурою для загалу фахівців з царин історії, міжнародних відносин й національної безпеки. Майже не вивченою й доволі суперечливою є, зокрема, його залученість в українські церковні справи 1930–1940-х рр. як співробітника американських спецслужб. Отож біографія цього військового і громадського діяча оповита низкою таємниць, які не мають аргументованої відповіді на питання про конфіденційність взаємодії між закритою та відкритою сторонами життя людини (Монолатій, 2023, с. 409).

Майбутній герой Корпусу морської піхоти США народився 27 вересня 1880 р. у В’язовій, що на Жовківщині, в родині греко-католиків Пилипа й Катерини Макогонів (ЦДІАЛ України, ф. 201, оп. 4а, спр. 6388, арк. 140 зв.). Окрім цього факту, не знаємо більше нічого про його дитинство, як і про юність, навчання, здобутий фах тощо. У 1903 р. він емігрує до США – через Гамбург до Нью-Йорка, а 1904 р. опиняється в Канаді (Монолатій, 2023, с. 75–75). З того періоду відомо, що в 1903–1905 рр., крім належності до театральної трупи, важкої фізичної праці, співучасті у створенні українських політичних товариств соціалістичного і радикального штибу, спроб заснування українського часопису, невдалого учителювання в школі отців василіян, Я. Макогін був причетний до фінансових махінацій та ошуканства (Монолатій, 2023, с. 72–78, 411). У серпні 1905 р. розпочався новий етап у його житті – військова служба у ВМС США, яка тривала до березня 1921 р. (NARA, Record Group 127, Official Military Personnel File for Jacob Makohin).

Від 1907 р. Макогонова служба була пов’язана з військово-морською авіацією та Корпусом морської піхоти. Як військовик США, побував у різних частинах світу – у Японії, Китаї, Мексиці, на Кубі (Гуантанамо-Бей), Філіппінах (Олонгапо), Азорських островах (володіння Португалії) (NARA, Record Group 127, Official Military Personnel File for Jacob Makohin; Монолатій, 2023, с. 79–100). Завершення Першої світової війни та перші повоєнні роки фіналізували його кар’єру як другого лейтенанта Корпусу морської піхоти США (Монолатій, 2023, с. 99–100). Поволі змінювався і соціальний статус – від іноземця та неодруженого чоловіка до громадянина США (8 лютого 1917 р.) й голови сім’ї (18 грудня 1920 р.) (Монолатій, 2023, с. 73, 103). Дружиною Якова стала американка ірланського походження 1891 р. н., уродженка Брукліна (штат Нью-Йорк), Сьюзен Фаллон (Монолатій, 2023, с. 103–114).

Уперше на Галичину після своєї еміграції в Новий світ Я. Макогін приїхав під час свого турне на початку 1920-х рр. країнами Європи – Австрією, Швейцарією, Румунією, Польщею. Ймовірно, що вже відтоді він намагався особисто познайомитися з митрополитом УГКЦ Андреем Шептицьким, щоб заручитися підтримкою владики (ЦДІАЛ України, ф. 358, оп. 1, спр. 297, арк. 146–147). Подружжя Макогонів було причетне до вивезення в цей період до США двох рукописних богослужбових

книг кінця XV ст., що належали православної святині часів Молдавського князівства – Путнянському монастирю Успіння Пресвятої Богородиці. Це здійснили під прикриттям американських військових і гуманітарних організацій (Монолатій, 2023, с. 122–123, 417).

У міжвоєнну добу Макогони, серед іншого, займалися й купівлею антикваріату, творів українського народного мистецтва, поштових марок, живопису. Одночасно Я. Макогін відвідував Галичину та Буковину, проте не стільки переслідуючи туристичні чи бізнес-інтереси, як налагоджуючи контакти з успішними на той час українськими політичними, громадськими, релігійними діячами задля ангажування їх до реалізації свого “українського” проєкту вже в недалекому майбутньому. У 1930 р. *genius loci*, по суті, був визначений – або Я. Макогомом, або тими, хто за ним стояв. “Духом-покровителем” уявної (а не справжньої) України (або ж кількох Україн) і бажав (чи вдавав, що бажав) стати Я. Макогін. Спершу територіально-політичний обшар його активності був локальним, обмежений західноукраїнськими землями (більшою мірою в польській займанщині Галичини і почасти в румунській займанщині Буковини), де, власне, й почалася його політична легенда, внаслідок якої він зробився фігурою якщо не впізнаваною, то цілком медійною. Згодом, в умовах його постійного й активного персонального втручання в українські еміграційні середовища, Макогониєв проєкт набрав рис глобальних, адже йшлося про наслідування і/або вдавання українського діяча міжнародного рівня (Монолатій, 2023, с. 153–167, 176–200). Цьому сприяло використання Я. Макогомом вигадок, що він є “князем Розумовським”, нащадком українського гетьманського роду (народження цього міфу має конкретну дату – 3 лютого 1916 р., зафіксовану у свідченнях для ФБР, коли Я. Макогона перший раз запідозрили у шпигунстві на користь іншої держави, хоча йшлося про зв’язок із ще заміжньою тоді за іншим чоловіком С. Фаллон) (Монолатій, 2023, с. 92–97, 414).

Невдовзі справа “лжекнязя Розумовського” набула розголосу, насамперед через публікації на цю тему в українських часописах Галичини та США. Знало про неї й близьке оточення митрополита А. Шептицького, який у той час активно листувався (чи радше відповідав на кореспонденцію) з подружжям Макогонів (ЦДІАЛ України, ф. 358, оп. 1, спр. 297, арк. 137–196).

Цікавий факт: значний резонанс подій пацифікації на західноукраїнських теренах 1930 р. став причиною візиту в серпні 1931 р. на Галичину британських парламентарів – лейбористів Ріса Дж. Дейвіса і пастора Джеймса Барра. Ще раніше, наприкінці червня 1931 р., сюди приїжджали й британські журналісти – Джулієн Гранде з “Daily Telegraph” та Арчибальд Р. Кусден з “Morning Post” – і також за кошти Макогонів. Я. Макогін навіть особисто відправив їх з Відня, надавши докладні вказівки й адреси у Львові (Зієба, 2010, с. 544). А оскільки ці журналісти мали зустрітися з митрополитом Андреем, С. Макогін надіслала владиці листа, в якому зазначила: “Будь-яка допомога, яку Ви можете надати їм, або будь-яка інформація – будуть дуже вдячні. Ви можете беззастережно довіряти їм і бути впевненими, що вони не напишуть і не надрукують нічого, чого Ви не бажаєте оприлюднити. Ви можете говорити з ними так само, як з нами” (ЦДІАЛ України, ф. 358, оп. 1, спр. 297, арк. 154).

Проте вже в лютому 1935 р. митрополит повідомив тогочасній сенаторці П Речі Посполитої, громадсько-культурній діячці О. Кисілевській про анонімку, згідно з якою Я. Макогін – міжнародний шпигун і водночас більшовицький агент, займається нелегальним продажем зброї та наркотиків, має декілька банківських рахунків (Там само, арк. 198–199). Автором цього анонімного донесення, найправдоподібніше, міг бути ще один знаний громадсько-політичний діяч тієї доби, близький до оточення Василя Вишиваного (Вільгельма Габсбурга), імовірний співробітник французької військової розвідки В. Панейко (Монолатій, 2023а, с. 325–338).

Зауважмо, що влади́ка Андрей публічно не коментував цієї інформації, а у своїх відповідях Я. Макогону уникав оціночних суджень і безпідставних тверджень. Ще у квітні 1934 р. А. Шептицький у листі до цього свого адресата констатував: “Здалека сліджу за Вашою жертвенною і так хосенною працею для нашої батьківщини і нераз приходиться мені її подивляти. Здаю собі з того справу, як часто мусите мати труднощі і неприємності й то часто через своїх. Тішуся, що не зра[д]жуєтеся. Витревайте до кінця, а без сумніву оцінять Вашу працю і будуть Вас ставляти поміж першими патріотами” (ЦДІАЛ України, ф. 358, оп. 1, спр. 297, арк. 174).

Натомість Макогону́ва відповідь митрополитові була промовистою: “Я є наскрізь свідомий того, що Ви, Ваша Ексцеленціє, є не лише князем української греко-католицької церкви, а й великим провідником української нації на її сучаснім тяжким шляху до державної незалежності. Належу до тих, що готові на найбільші жертви, щоб заощадити та збільшити Ваші дорогоцінні сили та вдержати Вас на чолі української нації аж до вступу до обітованої землі власної держави. Дуже мене зворушує признання того, що я був в силі зробити, і спонукує мене до дальших чинів. Але маю часом сумнів, чи зможемо подолати ті завдання, які постають перед нами. Стоїмо на порозі великих подій на наших землях і в цілім світі; сучасні політичні обставини сприяють нам, перед нами розгортаються можливості досягти найбільші політичні домагання України, але чи провід української нації спроможеться використати ці можливості та здобути те, що їй належиться” (Там само, арк. 175–176).

У контексті нашого дослідження важливими є згадки про Я. Макогона в листуванні В. Біберовича й о. П. Олінського (Оленського), ЧСВВ (1877–1955) (пізнішого мученика за віру і слуги Божого), датованому вереснем 1937 р.: “Він (Я. Макогін. – *І. М.*), як кажуть, показує навіть якісь підроблені папери в доказ, що він у дійсности “князь Розумовський”, при чому забуває, що ніяких князів Розумовських не було, а лише графи, потомки Андрія, царського амбасадора в Відни. Для гумористики додаю, що слідство викрило, що раніше Макогін залюбки виступав як князь Мазепа (розбивка в оригіналі. – *І. М.*), а перед війною (Першою світовою. – *І. М.*) навіть як Конашевич-Сагайдачний. Словом: Цапка-Скоропадський!” (ЦДІАЛ України, ф. 359, оп. 1, спр. 221, арк. 14). Діячів української еміграції обурювали й різні Макогону́ві оборудки, зокрема шахрайство і фінансові злочини: “Деся від червня (1937 р. – *І. М.*) ведеться в З’єдинених Державах (США. – *І. М.*) і Канаді слідство відносно давнішої діяльності Макогона. Се слідство фінансують видатні американці, яких Макогін мав обманути на грубі суми гроша. Слідство викрило різні його “сделки”, однак не можна було напевно довідатися, де він властиво родився (розбивка в оригіналі. – *І. М.*).

Тут (у Канаді. – *І. М.*) його знає дуже багато людей іще з-перед війни, але ніхто не пригадує собі, звідкіля він родом. А се дуже важне, щоби розбити ширений Макогоном міт про його високе походження. [...] Ліквідація Макогона наступить, мабуть, дуже скоро й є вістки, що він уже втік до Італії, яка не має умови зі З'єдиненими Державами про взаїмну видачу злочинців. Для української суспільности буде се прикра й болюча, але спасенна операція, бо ніхто ніколи не знав, що той темний тип робив і кому продавав нашу справу. Тут у Канаді знали його краще і крім православних "самостійників" ніхто не утримував з ним зв'язків, але в Польщі, як зачуваю, багато наших діячів брало його дуже на серію й вони матимуть тепер справжній "каценяммер" (з нім. "похмілля". – *І. М.*)" (Там само, арк. 14–14 зв.).

Варто підкреслити, що передісторія Макогонових афер та їхні наслідки були відомі й іншим тогочасникам та очевидцям тих подій (Монолатій, 2023, с. 13–14, 48–52). Спецслужбами і правоохоронними органами Європи та, почасти, Канади Я. Макогонові безпосередньо й опосередковано закидалися: вивідування секретів техніки, озброєння тощо; махінації задля отримання надприбутків та легалізації доходів, отриманих незаконним способом; організація прихованого фінансування таємних операцій; робота в агентурній розвідці американців (а також частково – британців і советів) та їхніх супротивників; забезпечення секретності листування і дискредитації супротивника.

Показово, що сам Я. Макогін ці звинувачення ніколи не коментував, при цьому маючи напружені взаємини з членами Проводу ОУН, політичними середовищами гетьманців П. Скоропадського та В. Габсбурга (Монолатій, 2023, с. 221–258). Контакти і конфлікти були пов'язані з діяльністю інформаційних майданчиків – Українських бюро в тогочасній Європі, організовуваних і фінансованих Я. Макогоном. Це було його своєрідне "приватне підприємництво": створення і функціонування у 1930-х рр. Укрбюро в Лондоні, Женеві та Празі як структур власного бізнес-проєкту (сама ідея, щоправда в дещо іншій формі, все ж таки належала українським націоналістам). По суті ж, Макогонові Укрбюро стали виявами "інституційного хаосу", спрямованого проти всіх інших українських інформаційних майданчиків у міжвоєнній Європі, в т. ч. й націоналістичних.

У межах свого приватного підприємництва Я. Макогін, як і годиться, мав і клієнтів, і конкурентів – різно- і рівностатусних політичних акторів, зазвичай з-поміж українців, але траплялися й іноземці. Макогоновими клієнтами можна вважати насамперед його співвітчизників, співробітників і найближче оточення, пов'язане з Укрбюро: Демида Антончука, Володимира Кисілевського, Миколу Троцького. У цій першій групі не слід применшувати й ролі Сюзен Макогін. До другої групи, клієнтів-іноземців, зараховуємо Вільяма Фредерика Дея, Енріко Інсабато, Рояла Самуеля Коупленда, Сесіль-Джона Малона. Конкурентів Я. Макогона також можна поділити на дві основні категорії – українці та чужинці з проукраїнським реноме. Мовиться передовсім про лідерів українських політичних таборів, зосібна Євгена Коновальця й Павла Скоропадського, та про аутсайдерів відповідних політичних середовищ, з-поміж яких Вільгельм Габсбург (Василь Вишиваний), Володимир Коростовець, Василь Панейко, Ріко Ярій. У цей процес були певним чином залучені й різно-

манітні обсерватори і статисти – журналісти, громадські, політичні та церковні діячі – як українці, так і іноземці: Володислав Біберович, Едмунд Франц фон Гордон, Гарет Джонсон, Володимир Залозецький, Олена Кисілевська, Петро Кожевников, Георг Ляйббрандт, Арнольд Марголін, Василь Мудрий, Євген Онацький, Мілена Рудницька, Олександр Севрюк, Андрей Шептицький. І хоча такий поділ – на клієнтів і конкурентів плюс обсерваторів і статистів – є умовним і, звісна річ, неповним і нерепрезентативним, але саме його розуміння вкотре розкриває суперечливість як досліджуваної особи, так і політичних режимів, за яких Я. Макогін провадив свій “бізнес” як триєдина політична фігура “українського” проєкту: торговець, авантюрист і спекулянт (Монолатій, 2023, с. 421–423).

Що ж до “церковних справ” міжвоєння, то Я. Макогін не особливо переймався ними, зосереджуючись до якогось часу (середина 1930-х рр.) лише на листовному спілкуванні з митрополитом Андреем. Своєрідним підсумком цих контактів є слова очільника Церкви, зафіксовані Є. Ляховичем (“Океєм”) та опубліковані Є. Онацьким:

“Митрополит сказав, що шпигуни настільки хитрі, що майже виключена справа доказати їм, кому вони служать. Це загально відома правда, і це раз у розмові підтвердив навіть Макогін.

– Не знаю, наскільки це правда, – сказав я (Є. Ляхович. – *І. М.*), – та все таки, не доказавши комусь вини, не можна кидати на когось підозріння, що він – шпигун. Бо це викличе в нашій суспільності страшний хаос – хаос, якого бажає собі поліція. По-друге, коли ми вже маємо когось підозрівати в шпигунстві без доказів, то тоді чи не буде більш логічно підозрівати в шпигунстві ті групи й партії, які прямують до порозуміння з ворогами, а не ті, що поставили собі за ціль безпощадну боротьбу з ними (ОУН. – *І. М.*)” (Онацький, 1989, с. 75–76).

Потрібно, однак, взяти до уваги й ту оцінку, що її дав митрополитові сам Я. Макогін після Другої світової війни, коли вже напостійно оселився у США. Так, 1949 р. він написав колишньому редакторові часопису “Діло” В. Мудрому: “Я ніколи не забуду, що Ви та бл. п. Шептицький були самотні, що відважились потайки зі мною зустрітись і дати інформацію. Говорю про пацифікацію. Тепер? Конкуренція, Дорогий Пане” (Архів НТШ-А, *Vasyl Mudryi papers*, box 1, f. 33, с. 124). Макогінова оцінка архиєрея УГКЦ була нейтрально-позитивна: “[...] я кажу: Шептицький велика людина, але його ім’я, гріш ітд. прийшло з церковних дібр. [...] А поляки що з мене та дружини робили під час пацифікації? Коли українці втікали, я мав відвагу там (на Галичину. – *І. М.*) приїхати. Про се ніхто не знає, а крім Вас, Шептицького та (Романа. – *І. М.*) Дашкевича, всі в мишу (мишачу. – *І. М.*) діру повтікали” (Там само, с. 147–148).

У життєписі Я. Макогіна й нині залишається чимало нез’ясованих питань. Одне з них – його співпраця з попередником ЦРУ – Управлінням стратегічних служб (*Office of Strategic Services* – OSS) у роки Другої світової війни, коли подружжя Макогінів повернулося до США з окупованої нацистами Європи (Монолатій, 2023, с. 323–355, 404–405). На підставі нечисленних документальних свідчень, які тепер зберігаються у фондах спецслужби у США, можемо стверджувати, що Я. Макогін,

як її інформатор, збирав для неї відомості про окремих фігурантів української еміграції, запідозрених у пронацистській діяльності. Інформував він спецслужбу і про релігійно-церковних діячів.

Висвітлюючи всі ці затемнені сторінки аналізованої нами біографії, необхідно також звернутися до постаті греко-католицького священника Августина Волошина (1874–1945), недавно проголошеного Церквою слугою Божим. Вже на початку січня 1942 р. Я. Макогін у своєму перехопленому/збереженому функціонерами спецслужби листі до колишнього “управителя” Українського інформаційного бюро в Лондоні В. Кисілевського визнав: “...я зробив помилку у випадку монсеньйора [Августина] Волошина. Коли він був у Югославії, він хотів поїхати до Лондона і попросив моєї допомоги та поради. Я думав, як і того разу, що йому краще залишитися в Югославії. Моє рішення ґрунтувалося на низці речей, і все ж, у світлі пізніших подій, тепер я думаю, що мені слід було відправити до Лондона. Я не знав, і коли востаннє чув про нього, він викладав у Празі в університеті. Він був дуже хворий, мав хворе серце, але якщо ще живий, то все ще в Празі, а не у в’язниці. Одне, що зробив м[онсеньйор] Волошин – за порадою і допомогою приятеля – зберіг усі особисті папери, архіви та листування, навіть між ним і Гітлером. Йому вдалося примістити ці речі у безпечному місці, такому надійному, що навіть Волошин не міг би дістатися до них, якби захотів особисто, чи на нього чинився б такий жажливий тиск, щоб віддати їх, а він не міг би цього витримати. Отже, це нотатки про багато чого із того, що тепер є історією” (NARA, Record Group 226: Interallied and Interservice Military Agencies Records).

За свідченнями імовірного агента ОГПУ Петра Кожевникова (Кожевникова), Я. Макогін міг зустрітися з А. Волошином у 1938 р. Советський агент, по-перше, підкреслював прихильність Я. Макогона до А. Волошина (“МАКОГІН [...] заявляв, що він зі свого боку зробить усе можливе для підтримки угруповань Августина ВОЛОШИНА, котрі намагаються створити незалежну Карпато-Українську державу” (ГДА СБУ, ф. 6, спр. 74182-ФП, т. 1, арк. 69); по-друге, стверджував, що Я. Макогін був очевидцем евакуації столиці Карпатської України з Ужгорода до Хуста (“У м. Хуст МАКОГІН був приблизно два тижні і встановив, що за спиною уряду ВОЛОШИНА, РЕВАЯ та ін. влада фактично була у руках ОУН в особі Ріко ЯРОГО, який перебував на службі у німців. Розповідаючи мені про це, МАКОГІН виявив виняткову поінформованість у тому, що згодом відбулося з Карпатською Україною. МАКОГІН був обурений і дуже розчарований політичною обстановкою в Хусті, при цьому говорив, що його присутність там була небажаною для прибічників Ріко ЯРОГО, котрі запідозрили в ньому англійського агента” (Там само, арк. 70). Проте наразі достовірних відомостей про візит Я. Макогона в Карпатську Україну не віднайдено, знаємо тільки, що зустріч з А. Волошином планувалася у 1939 р. (Монолатій, 2023, с. 324).

З-поміж інших тогочасних служителів Церкви, яких у контексті Карпатської України згадував Я. Макогін, був і о. Степан Решетило, ЧСВВ (1889–1950). Зокрема, у листі до В. Кисілевського знаходимо такий фрагмент: “... о. Стефан був вигнаний з Карпатської України і з єпископом Д. Награді виїхав до Загреба, де помер. Звідти Стефан пізніше поїхав до Риму до Папи, а з Риму приїхав до мене, а потім повернувся до Польщі. Повернувшись до Польщі, він відкрито, а також у пресі заявив,

що “незважаючи на погане поводження з українцями з боку поляків і не зважаючи на несправедливість поляків проти української нації та церкви, усі українці повинні приєднатися до Польщі в її скрутну годину і не довіряти Гітлеру, який принесе мало користі українцям. Він уже двічі порушив їх права на Карпатській Україні і знову зробить те саме і в Польщі, і в Росії” (NARA, Record Group 226: Interallied and Interservice Military Agencies Records). А ще у березні 1939 р. о. С. Решетило мав приїхати на Макогонову віллу в Аллясіо на лігурійському узбережжі Італії, щоб «при тій нагоді докладно обговорити справу положення Карпатської України» (Монолатій, 2023, с. 325).

Напередодні Другої світової війни Я. Макогін, мешкаючи в Італії, часто комунікував і з єрархами Католицької церкви. Пізніше, вже в повоєнний час, він розповідав так: “Раз на тиждень в Римі кардинал Пацеллі (Євдженіо Марія Джузеппе Джованні Пачеллі, з 2 березня 1939 р. – папа Пій XII. – *І. М.*) був на обіді у мої кузинки, де я та дружина [його] зустрічали і про Україну [з ним] говорили. Хочете мати на се доводи. Всі Греко-Католики (ні, не всі, бо деякі високі Гр.-Кат. знають ліпше) аж розпережуються за кардиналом Тессераном (Ежен-Габріель-Жерве-Лоран Тіссеран, кардинал з 1936 р., мав намір зберегти і розбудувати Українську католицьку церкву. – *І. М.*). Не маєте ближчого ворога, як він. Нічо не бракує Кардиналові Спелманови (Френсіс Джозеф Спеллман, американський кардинал з 1946 р. – *І. М.*). Але аж на коліна падає” (Архів НТШ-А, *Vasyl Mydryi papers*, box 1, f. 33, с. 149).

Знову-таки відсутність додаткових джерел, які кинули б світло на цей сюжет, не дозволяє впевнено трактувати ці згадки як достовірні факти контактів Я. Макогона з церковними колами тогочасного Ватикану. Якщо ж говорити про взаємини з єрархією УГКЦ, то виглядає, що вони були досить продуктивні, принаймні для однієї зі сторін. Йдеться про єпископа Івана Бучка (1891–1974), який ще у грудні 1931 р. так охарактеризував Я. Макогона в листі до Є. Онацького: “Є це тип загадковий. Як той вітер: ніхто не знає, звідки прийшов і куди піде” (Онацький, 1981, с. 280). Не залишала байдужим владику й Макогонова дружина – він розмовляв з нею англійською мовою, бо по-українськи знала лише кілька слів, а ще відзначав її сміливість у подорожах з Польщі до Німеччини літаком (Онацький, 1981, с. 102–203). Тож тільки почасти можна зрозуміти, чому саме кир І. Бучко потрапив у поле зору Я. Макогона-інформатора американської спецслужби в 1942 р.

Серед документів, що стосуються діяльності Я. Макогона впродовж 1940-х, міститься службова записка про паспорт єпископа І. Бучка. Відомо, що цей душпастир греко-католиків прибув у США 29 квітня 1940 р., а вже 6 листопада 1941 р. покинув американський континент, переїхавши до Апостольської столиці (Монолатій, 2023, с. 398–399). Напередодні ж неідентифікований автор довідки для американської спецслужби (найімовірніше, Я. Макогін) з огляду на перебування єпископа у США рекомендував: “1. Відновити закордонний паспорт на три місяці. 2. Протягом цього періоду щодня стежити за ним. 3. Наказати йому прозвітувати про закінчення терміну дії [паспорта]”. У тій самій записці читаємо: “31 травня 1941 р. паспорт (І. Бучка. – *І. М.*) знаходився у польському посольстві для відновлення американським адвокатом, який відмовився розголошувати своє ім’я чи фірму. Коли паспорт забрали для пере-

вірки та розгляду щодо його відновлення, адвокат сказав, що негайно піде до ФБР” (NARA, Record Group 226: Interallied and Interservice Military Agencies Records).

Не слід забувати, що для Державного департаменту США кир І. Бучко, станом на червень 1941 р., значився на першому місці у переліку “терористичних лідерів” (NARA, Record Group 59, File Unit: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of the Ukraine: 860E.01/239 THRU 860E.9111/2: 1940–1944). З часом антинацистська налаштованість американської влади лише зростала, а українці й надалі вважалися беззаперечними лідерами “п’ятої колони нацистів” у США, через що владними кабінетами у Вашингтоні регулярно ширилися “Меморандуми про українських терористів”. У вже згаданому червневому меморандумі 1941 р. називалося шість осіб – не тільки владика І. Бучко чи, скажімо, Мирослав Січинський, а й Богдан Катамай, Григорій Герман, Євген Скоцко та Олександр Пелипенко (Монолатій, 2023, с. 401).

Останній з цього списку також є надзвичайно загадковою постаттю. Від решти осіб, про яких Я. Макогін устиг зібрати необхідну інформацію і, що найважливіше, передати американській спецслужбі (особливо про Григорія Мацейка – виконавця замаху ОУН на Б. Перацького в 1934 р.) (Монолатій, 2023, с. 395, 399–402), Олександр Пелипенко (Олексій/Іван Пеліпенко) цілковито відрізнявся тим, що, як і Я. Макогін, був функціонером спецслужби (причому не однієї!). Натомість у її документах О. Пелипенко фігурує як “священник Греко-католицької церкви”. Громадський діяч у США С. Куропась зі своїх спостережень висноував: “Мое враження було, [що] о. Олексій був тоді на службі німецької розвідки, а по переслуханні ФБІ (ФБР. – *І. М.*) перейшов на службу американської. Від того часу він у наших розмовах завжди нападав на німців і радив українцям, які тоді чекали, що Німеччина розіб’є Польщу, не вірити, щоб Німеччина допомогла Україні визволитися” (Куропась, 1988, с. 338).

Невипадковою стала й довідка про О. Пелипенка, підготовлена Я. Макогоном: “ОЛЕКСАНДР ПЕЛИПЕНКО зараз працює на ФБР. Інформатор повідомляє, що він найбільш ненадійна особа і навіть зараз (підкреслено в оригіналі. – *І. М.*) вважається німецьким агентом. Пелипенко повідомляв, що відвідував німецьку спеціальну школу для шпигунів у Мюнхені впродовж 1938 р. Його син залишився в Польщі, коли Пелипенко поїхав до Південної Америки в 1938 р. Після німецького вторгнення до Польщі Пелипенко отримав спеціальну виїзну візу для сина, щоб переїхати до США чи Канади. Повідомляється, що ціна, сплачена за цю виїзну візу, є інформацією, наданою посольству Німеччини в Аргентині. Інформатор вважає, що він, щонайменше, брав хабарі за інформацію від урядів США, Великої Британії, Німеччини, Італії, Советського Союзу та Польщі!” (NARA, Record Group 226: Interallied and Interservice Military Agencies Records).

Аналогічний текст про О. Пелипенка був і в розпорядженні Держдепартаменту США в червні 1941 р., що частково підтверджує певною мірою налагоджену комунікацію щодо передачі відомостей спецслужбами державним інституціям про “українських терористів” у США (NARA, Record Group 59, File Unit: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of the Ukraine: 860E.01/239 THRU

860E.9111/2: 1940–1944). За лаштунками таких “передач” стояв і Я. Макогін. А незабаром – у липні того ж року – фіксувалося, що 24 червня 1941 р. вже еміграційну службу США зацікавив “Олексій Пелипенко, який багато років контактував з гестапо” (додавалося, що він може називатися й Іван Пелипенко або Олексій Петипенко). Подавалася також його характеристика: “Іван Пеліпенко чи Олексій Пелипенко, 48-ми років, удівець, уродженець Польщі українського походження, який називав себе священиком Греко-католицької церкви, подорожував із польським паспортом Серія II № 18327, № P-1416/2/1/1941, виданим у Буенос-Айресі 10 січня 1941 р. Вага 5,9 фунтів, очі карі, колір обличчя смаглявий, волосся чорне, справа на лобі – почорнілий прямовисний шрам” (NARA, Record Group 226: Interallied and Interservice Military Agencies Records).

У такому зацікавленні цією особою не було нічого особливого, адже О. Пелипенко перед своєю працею на ФБР був потрібним агентом декількох світових розвідок (гестапо, SIS (МІ6) і польської військової розвідки) (Intelligence and Co-operation..., 2005, р. 239), а після Другої світової війни повернувся в Аргентину: “Я його міг бачити, а він мене ні. Чи його депортували – я не знаю, але він повернувся до Аргентини, і з газет я довідався, що він вже не католик, а православний єпископ соборноправної Церкви. Кілька літ пізніше він приїхав до ЗСА і причинився до роздвоєння Церкви. Про це більше може сказати о. Биковець у Дітроїті, де о. Пилипенко, вже як єпископ, п[е]ребував. Він повернувся до Аргентини, де і помер” (Куропась, 1988, с. 340).

Як бачимо, співробітництво Я. Макогона з американською розвідувальною службою під час війни, зокрема в 1941–1942 рр., могла спровокувати його діяльність (разом із дружиною) в міжвоєнній Європі як самопроголошеного князя Розумовського, а також підозра американців щодо «пронацистської орієнтації» української еміграції на американському континенті – на тлі активного пошуку ворогів серед українців усередині США, особливо після вступу цієї країни у Другу світову.

І, мабуть, сьогодні не так суттєво, хто саме стояв за подружжям Макогонів у цій активності – чи урядові структури США, а чи тогочасний політичний істеблішмент, – скоріш за все йшлося про чийсь підступний задум вкотре переділити сфери впливу в українському політичному проводі 1930-х рр., а тоді, діючи під “ідеальним” прикриттям прізвища українського гетьмана як його останній нащадок (найпевніше, автором цієї вигадки був сам Я. Макогін), дискредитувати українську національно-визвольну боротьбу. Тож, вочевидь, насильницька смерть Є. Коновальця, який першим запідозрив Я. Макогона в праці на американську розвідку, була йому дуже вигідна, оскільки позбавляла українське підпілля єдиної керівної (хай і націоналістичної) сили. Балансуючи між самовпевненістю і постійним ризиком, небезпеками, які чигали на нього в кожній з країн його перебування – Польщі, Румунії, Чехословаччині, Великій Британії, Третьому Райху, Італії, Я. Макогон не випадково став об’єктом пильної уваги всіх тогочасних спецслужб європейського континенту (включно з советськими). Доволі обгрунтованим видається й припущення, що всі Укрбюро (насамперед те, що в Лондоні) були неофіційними майданчиками американських інтересів (адже саме там акумулювалася вся потрібна інформація про українську еміграцію), а Макогону загравання з нацистами й чорносорочечниками – вдало продумана операція-гра

американців, спрямована на отримання якнайбільшої кількості відомостей про потенційних ворогів.

На цьому тлі описана українська справа – фактичний, але зовсім не вдалий бізнес-проект 1930-х рр. – є лише одним із численних елементів велетенського пазла, що його складали в тодішньому Вашингтоні, офіційно відхрестившись як від самого Я. Макогона, так і від його химерних планів стосовно українців та України. А отже, український проєкт Я. Макогона не був єдиним і не був найважливішим у його активності як ймовірного американського розвідника.

Перші роки Другої світової війни виразно засвідчили, з одного боку, небезпечність геополітичних ігор на персональному рівні, а з іншого – прагнення подружжя Макогонів залишатися корисними для реалізації американських інтересів у Європі. Трагікомедія американського громадянина й водночас уявленої української людини Я. Макогона полягала в його приреченості й надалі бути “самотнім вовком”, який, навіть попри все своє бажання, об’єктивно не міг впливати на загальний процес міжнародних відносин першої половини ХХ ст.

Після закінчення Другої світової війни і на початку Холодної війни між Заходом і СРСР Я. Макогін стає маргінальною постаттю в українському еміграційному середовищі, на заклики якого відгукуються тільки вряди-годи, а всі його пропозиції сприймаються вкрай скептично. Остаточо ж в історію “приватний шпигун” Я. Макогін увійде як американський патріот і водночас український авантюрист, адже *казус Макогона* вже за його життя став фігурою (геополітичної) мови.

1. Архів Наукового Товариства ім. Шевченка в Америці (Архів НТШ-А). [Vasyl Mydryi papers, box 1, f. 33].

2. Галузевий державний архів Служби безпеки України (ГДА СБУ), ф. 6, спр. 74182-ФП, т. 1.

3. Куропась, С. (1988). Спогади з України й 60 років з Америки. Накладом автора. Нью-Йорк – Париж – Чикаго.

4. Монолатій, І. (2023). Макогін псевдо Розумовський. Уявлена українська людина. Івано-Франківськ: Лілея-НВ.

5. Монолатій, І. (2023а). Хто стояв за анонімкою про Якова Макогона? В: 6. Монолатій, І.; Польова, Л. (ред.) *Помежів'я історій*: кол. моногр., Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 325–338.

6. Онацький, Є. (1981). У Вічному місті. *Записки українського журналіста*. Роки 1931–1932. Торонто: Видавництво «Новий Шлях».

7. Онацький, Є. (1989). У Вічному місті. *Записки українського журналіста*. 1934 рік. Торонто: Видавництво «Новий Шлях».

8. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 201, оп. 4а, спр. 6388.

9. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 358, оп. 1, спр. 297.

10. Центральний державний історичний архів України, м. Львів (ЦДІАЛ України), ф. 359, оп. 1, спр. 221.

11. Intelligence and Co-operation between Poland and Great Britain during World War II: The Report of the Anglo-Polish Historical Committee (2005). 12. Edited by Tessa Stirling, Daria Nałęcz and Tadeusz Dubicki. Edgware, UK: Mitchell Vallentine.

12. The U.S. National Archives and Records Administration (NARA). Record 59: General Records of the Department of State, 1763–2002. Series: Central Decimal Files, 1910–1963. File Unit: Records of the Department of State Relating to Internal Affairs of the Ukraine: 860E.01/239 THRU 860E.9111/2: 1940–1944 (Microcopy 1286, Roll 5).

13. The U.S. National Archives and Records Administration (NARA). Record Group 127: Records of the U.S. Marine Corps, 1775–9999. Series: Official Military Personnel Files 1905–1998. File Unit: Official Military Personnel File for Jacob Makohin. Service number 000155045.

14. The U.S. National Archives and Records Administration (NARA). Record Group 226: Interallied and Interservice Military Agencies Records. Other OSS Records Pertaining to Safehaven Operations and Related Matters. COI/OSS Central Files 1942– 1946. Entry UD 92, File 5, 190/05/30/04, Box 207.

15. Zięba, A. (2010). *Lobbing dla Ukrainy w Europie międzywojennej: Ukraińskie Biuro Prasowe w Londynie oraz jego konkurenci polityczni (do roku 1932)*. Kraków: Księgarnia Akademyczna.

*Відкриття семінару. Гість семінару – доктор політичних наук, професор кафедри політології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, дійсний член НТШ (Історична комісія) Іван Монолатій.
Організатор і модератор заходу – кандидат історичних наук Ірина Орлевич*

Учасники семінару

Світлина на згадку